

پژوهش مردم‌شناختی، آیین‌ها و سنت‌های فرهنگی ترکمن‌ها در ماه مبارک رمضان

مریم صبری^۱

چکیده

نهمین ماه از تقویم هجری قمری، ماه مبارک رمضان است. این ماه را عرب‌ها «شهر (ماه) الصیام» یا «شهر رمضان»، ترک‌ها «اوروج» (یا احتمالاً «عروج») و ترکمن‌ها «اورازا» و یا «رمضان» می‌نامند. ترکمن‌ها به لحاظ کثرت آداب و رسوم در زندگی روزمره، دارای فرهنگی بسیار غنی هستند. این مردم به خاطر داشتن پیشینه‌ی فرهنگی بسیار قدیمی، تقریباً برای هر مناسبتی مراسم خاصی دارند. یکی از این مناسبت‌ها، ماه مبارک رمضان است. ماه مبارک رمضان در میان ترکمن‌ها از جایگاه والایی برخوردار است. در این ماه ترکمن‌ها، از مرد و زن تا پیر و جوان و نوجوانان، با شور و شوقی عجیب، غیر از برجای آوردن فرایض، در تمامی مراسمی که ویژه‌ی این ماه برگزار می‌شود، شرکت می‌کنند. در بین مردم ترکمن نیز برگزاری این ماه نیز با آیین‌ها و مراسم‌های خاصی صورت می‌گیرد که نشان از فرهنگ و سنت‌های قوی و پایدار در بین آنان می‌باشد. همان‌گونه که در مقاله نیز بیان شد آیین‌های این ماه را می‌توان در سه مرحله ۱- آیین گسست یا پیشواز که شامل: الله یولی، نظافت خانه، مساجد و تکایا، آی گورومک، باش اولی می‌باشد. ۲- آیین گذار یا آیین‌های ماه مبارک رمضان که شامل: عیادت از بیماران، تهیه و تدارک جهیزیه برای نو عروسان، اعزام روحانیون به مساجد و آموزش قرآن کریم و اصول عقاید، تشخیص زمان افطار، افطار کردن و افطاری دادن، روش‌های بیدار شدن در سحر، برپایی نماز تراویح و ختم قرآن، آغیز آچار، مجالس ختم قرآن، مراسم قدر گیجه سی، مراسم یا رمضان. ۳- مرحله پیوستن یا پسا گذار یا رسوم و سنت‌های الوداع و الفراق یا شهر رمضان که شامل: باش پیطره، رویت هلال ماه شوال، اورازا بایرامی می‌باشد. در این مقاله سعی شده است با استفاده از نظریه وان جنپ، آیین‌ها و مراسم سنتی خاص ترکمن‌ها در ماه مبارک رمضان را بر اساس مراحل سه‌گانه، گسست یا پیشواز از رمضان، گذار یا آیین‌های ماه مبارک رمضان و مرحله پیوستن یا پسا گذار رسوم و سنت‌های الوداع و الفراق یا شهر رمضان پرداخته می‌شود.

کلید واژگان: آیین، گذار، رمضان، گسست، پیوستن، ترکمن، سنت.

۱. بیان مسئله

ترکمن با تلفظ ضمه، قومی از ترکها می باشد که به خاطر اینکه در یک ماه ۲۰۰ هزار نفر از آنها به دین اسلام گرویدند. بدین جهت ترک ایمان نامیده اند و بعداً به خاطر استعمال کثیر به لفظ ترکمن تخفیف یافته است (فیروزآبادی، ۱۴۲۶ق، ج ۱، ص ۱۰۸۲) و (مقدسی بشاری، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۲۷۴). آیینها تجسم اندیشه و باورهای یک قوم هستند که در قالب اعمال و رفتارهای مشخصی ظهور و بروز می یابند. اجرای آیینها وسیله ای برای انتقال دانش و سنتها و عامل ایجاد ارتباط با سایر انسانها است. ایران به عنوان بخش مهمی از تمدن بشری سرشار از آیینها است. این آیینها کارکردهای بسیاری دارند. یک سری آیینها با مذهب و دین گره خورده اند و در جهان هم این گونه است. مردم ترکمن نیز مانند همه استانهای کشور، برای قدم گذاشتن به مهمانی خدا و آسمانی شدن آیین های خاص خود را دارند، آیین هایی که در گذر زمان هنوز فراموش نشده است. نهمین ماه از تقویم هجری قمری، ماه مبارک رمضان است. این ماه را عرب ها «شهر (ماه) الصیام» یا «شهر رمضان»، ترکها «اوروج» (یا احتمالاً «عروج») و ترکمنها «اورازا» (احتمالاً تغییر یافته ی کلمه ی «روزه» است) و یا «رمضان» می نامند. ترکمنها به لحاظ کثرت آداب و رسوم در زندگی روزمره، دارای فرهنگی بسیار غنی هستند. این مردم به خاطر داشتن پیشینه ی فرهنگی بسیار قدیمی، تقریباً برای هر مناسبتی مراسم خاصی دارند. یکی از این مناسبتها، ماه مبارک رمضان است. فرا رسیدن این ماه باعث خوشحالی هر فرد ترکمن می شود و به خاطر همین نیز سنتها و مراسم ویژه ای نیز برای آن دارند. ماه مبارک رمضان در میان ترکمنها از جایگاه والایی برخوردار است. در این ماه ترکمنها، از مرد و زن تا پیر و جوان و نوجوانان، با شور و شوقی عجیب، غیر از برجای آوردن فرایض، در تمامی مراسمی که ویژه ی این ماه برگزار می شود، شرکت می کنند. برای پی بردن به جایگاه والای این ماه در بین ترکمنها، به بیتی از شاعر بزرگ و بنیان گذار ادبیات ترکمن یعنی مختومقلی فراغی اشاره می کنیم. این سخنور بزرگ ترکمن در یکی از شعرهای خود در باره ی جایگاه والای این ماه مبارک چنین نوشته است:

بیل نگ دؤرت پاصلیندا، اون ایکی آیدا
رمضان دیرلر آیینگ یاغشی سین

ترجمه: از بین چهار فصل سال و دوازده ماه
رمضان می آید و آن بهترین ماه است.

۲. روش تحقیق

این پژوهش سعی دارد با رویکردی کیفی-توصیفی، آیینها و مراسم سنتی خاص ترکمنها در ماه مبارک رمضان را بر اساس نظریه وان ژنپ و مراحل سه گانه، پیشوازرمضان، گذار مناسک رمضان و مرحله پیوستن به ماه شوال را بپردازد. در این راستا از منابع کتابخانه ای-اسنادی و سایتها و نظرات مندرج در منابع مختلف، بهره گیری شده است.

۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

تاکید دین مقدس اسلام، در فرازهای درخشانی از حکمت دینی و اخلاقی خود، همواره بر بعد اخلاقی فرهنگ بوده است و از این روی در این دین گرانپایه، نظامی گسترده از معانی دینی و فرهنگی، همواره در خدمت شکل بخشیدن به بعد اخلاقی فرهنگ

قرار داشته‌اند. بعد اخلاقی فرهنگ، در ایامی چون ماه مبارک رمضان، آشکار می‌شود و خودآگاهی جامعه، بعد معنوی و اخلاقی بیشتر و نمادین‌تری می‌یابد. بنابراین میراث فرهنگی هر جامعه، با نظام اخلاقی آن، پیوندی تنگاتنگ دارد و دین، به مثابه سرچشمه‌ای سرشار از آموزه‌های اخلاقی، بعد معنوی به میراث فرهنگی هر جامعه می‌بخشد. بر این اساس بر پژوهشگران و نهادهای پژوهشی واجب است که ابعاد اخلاقی و دینی فرهنگ را مورد مطالعه قرار داده، و جنبه‌های مهم آن را کاوش کرده و اهمیت کم‌نظیر آن را یادآور شوند.

۴. چارچوب نظری

اصطلاح گذر یا گذار در واقع گذشتن و درآمدن از یک مرحله به مرحله دیگر از حیات زیستی و فرهنگی است، که با آیین‌ها و مراسم ویژه‌ای همراه می‌شود. این مناسک، آداب و رسوم مربوط به تغییر و تحول موقعیت زیستی، اجتماعی و یا جنبی یک فرد هستند. این گذار، در لحظه‌های حساس زندگی انسان، به منظور ثبت و رسمی کردن گذار از یک موقعیت به موقعیت دیگر اجرا می‌شود، و از فرهنگی به فرهنگی دیگر متفاوت‌اند. تغییر موقعیت‌ها در قلمرو مسائلی نظیر: تولد، بلوغ، ازدواج، پدر شدن، پیشرفت‌های تحصیلی، تخصصی شدن شغل، مرگ، اعیاد و جشن‌ها، آیین‌ها و مراسم و .. چنان در زندگی انسان مهم بوده‌اند که معمولاً با تجمع، دعوت کردن، غذا دادن و جشن‌ها و یا آزمون‌های گوناگون و دشوار همراه شده‌اند. میرچالیا در مورد مناسک گذار مینویسد: مناسک نوعی از آیین‌های عبادی هستند که دوره‌ای از زندگی یک فرد را نشان می‌دهند، این گذار و عبور از یک مرحله به یک مرحله دیگر با یکسری آزمون‌های ورودی سخت همراه است که در تجربیات فرهنگی و اجتماعی و همچنین در سرنوشت بیولوژیکی فرد تأثیر دارند، این جشن‌ها با درون‌مایه‌ها و موضوعات مختلف و در تمامی گروه‌های سنی و اجتماعی (بین سالمندان، جوانان، زنان، مردان، زندگان، مردگان) برگزار می‌شود. (رنجبر، ستوده، ۱۳۸۰، ص ۸۹) ساختار مناسک گذار چگونه است؟ آن‌ها نولدوان جنپ اولین بار مفهوم مناسک گذار را در سال ۱۹۰۹ به صورت روشن و ساختارمند تبیین نمود، او با گردآوری داده‌هایی مربوط به غسل تعمیدها، نامزدی‌ها، بارداری، شروع دوره بلوغ، تدفین و برپا کردن جشن‌ها، در تمامی مذاهب و تمامی دوره‌ها آنها را به صورت منظم به سه دوره تقسیم کرد که در اکثر این جشن‌ها این ۳ مرحله حضور دارد.

۱ و ۳. مرحله گسست یا پیش‌گذار (separation). جدا شدن فرد از گروه و یا موقعیت پیشین خود، در فرآیند گسستن از گذشته، فرد جزئیات فرهنگ جامعه را برای باز تولید و ادامه‌ی شیوه‌ی زندگی می‌آموزد. جدایی از گذشته، مهمترین بخش مناسک گذار در هر مرحله از تکامل است.

۲ و ۳. مرحله گذار (Liminal) پس از گسستن از وضعیت پیشین، فرد طی مراسم سنگین و گاه طاقت‌فرسا که با توسل به نیروی فوق‌طبیعی و نوعی ابهام، پیچیدگی‌های عاطفی و روانی شدید نیز همراه است، از پایگاه قبلی خود گذر کرده اما هنوز به مرحله جدید وارد نشده.

۳ و ۳. مرحله پیوستن و یا پساگذار (aggregation) کارکرد چنین مراسمی در روزگار گذشته به اندازه نهادهای آموزشی اهمیت داشته است. آیین های گذر علاوه بر اینکه مراسم شادمانی، سوگواری و .. هستند، موقعیتی برای گردهم آیی افراد و کنش جمعی فراهم می آورند. این امر به تقویت روحیه ی جمعی می انجامد و به زندگی معنا می بخشد. می توان گفت آیین های گذار، سنت های دیرینه اند که برای معنابخشی به زندگی روزمره پدید آمده اند. در تبیین مفهوم جشن های نوشدگی سال در فرهنگ مردم جهان میرچالیاده می گوید که مردم تقسیم بندی زمانی طبیعت را بابرپایی آیین هایی که ناظر بر تداوم زندگی در کل جامعه است، معین و مشخص می کنند. (فکوهی، ۱۳۸۰: ۹۸)

۵. تطبیق آیین ها و مراسم ماه مبارک رمضان بر اساس مناسک گذار

آیین به معنی روش، رسم، ادب و آنچه که مرسوم، متداول و معمول است، (معین، ۱۳۶۳) ریشه در سنت های کهن دارد و در صورتی از رفتارهای فرهنگی است که کارکردهای گسترده تری از ارتباط دارد. آیین ها راتازمانی که مردم برپایش بدارند بازتولید می شود و از این رو کارکردی معجزه دار دارد، چرا که در تقابل با زمان تقویمی می تواند زمان را حجم بخشد و آن را به عنصری ماورایی و ضد زمان بدل سازد. بدین سان گونه های آیینی این قابلیت را می یابند که گذشته را از صافی امروز گذرانده و به آینده پیوند دهند. در این راستا همواره در گذر از وضعیتی به وضعی دیگر مراسمی انجام میگیرد که به نوعی اعلام ورود به آن دوره جدید و پیوند گذشته به حال و آینده و به منظور تثبیت آن صورت می پذیرد. (فکوهی، ۱۳۸۱: ۲۶۱ و پانوف، ۱۳۶۸: ۲۸۹)

۵.۱. مرحله گسست یا پیش گذار که همان آیین های تدارک و استقبال از ماه رمضان :

۵.۱.۱. الله یولی (حمایت از افراد بی بضاعت)

از آداب و سنن مهم رضانی نزد ترکمن هاست به طوری که خانواده های ترکمن، گوسفند یا بز را چند روز پیش از ماه مبارک رمضان قربانی می کنند و با گوشت آن مهمانی می دهند و قسمتی را نیز برای همسایه ها و افراد بی بضاعت می فرستند. این مهمانی «الله یولی» نامیده می شود.

۵.۱.۲. نظافت خانه، مساجد و تکایا

در استقبال از ماه مبارک رمضان در بین ترکمن ها می توان به نظافت خانه و کاشانه و اماکن مقدس مانند مساجد و تکایا اشاره کرد. در بسیاری از مناطق ترکمن نشین، رسم است که زنان و دختران ترکمن آخرین جمعه ی قبل از حلول ماه رمضان، به شکل دسته جمعی، مسجد محل خود را نظافت می نمایند. برخی از خانواده ها نیز سجاده هایی از جنس قالیچه و نم را که به آن «نمازلیق» می گویند، به مسجد محل خود اهداء می کنند. (قزلجه، متین، ۱۳۸۸)

۳، ۱، ۵. آی گورمک

گرچه رویت هلال ماه در آداب و سنت های دیرین مسلمانان بوده و همچنان نیز در بخش هایی از ایران زمین این سنت در بین پیران وجود دارد، ولی بین ترکمن ها این رسوم دیرینه، زن و مرد و پیر و جوان نمی شناسد و در بین همه آن ها به خصوص کسانی که روزه بر آن ها واجب است با شور و هیجان خاصی انجام می شود. ترکمن ها اعتقاد دارند هر کس زودتر هلال ماه را ببیند ثواب بیشتری می برد و حتی باعث افزایش بینایی می شود. بنابراین برای دیدن هلال ماه سعی می کنند با رفتن به بلندی ها مانند تپه ها و پشت بام ها آن را زودتر از دیگران ببینند. عصر شب های آخر ماه شعبان، نگاه غالب مردم ترکمن به سمت مغرب آسمان است تا شاید هلال ماه را رؤیت کنند. فردی که هلال ماه را می بیند، آیه ۱۸۹ شریفه سوره بقره را قرائت می کند و با خوشحالی و صدای بلند به دیگران اعلام می کند که ماه را رؤیت کرده است. رسم بر این است که هر فرد ترکمن، چه آن ها که در همان شب ماه را می بینند و چه آن ها که در شب های دیگر آن را رؤیت می کنند، به محض دیدن ماه، دست خود را به سمت آن دراز می کنند و به پیشانی می ساینند و این کار را سه بار تکرار می کنند و می گویند «گلجک ئیلا خدای یتیرسین!» (یعنی: خداوند دیدن این ماه را در سال آینده نیز قسمت ما نماید) بعد از رؤیت هلال، بلافاصله در مسجد محله این خبر خوش را به هم کیشان خود ندا می دهند که اول ماه رمضان رسیده و باید برای سحر بیدار شوند، در گذشته های دور این رویت هلال ماه از طریق دیگری با کوبیدن بر طبل و جار زدن در خیابان ها به مردم ابلاغ می شد که این سنت همچنان در مناطق مرزی فاقد امکانات روز وجود دارد. افراد مسن با رؤیت هلال به روی افراد دیگر نگاه نکرده، دستهای خود را بالا برده و جملات زیر را ادا می کنند: (آیی گور دوم الله، امنیت بالله، آیلا مبارک، الحمدالله) و یا (حاقا حاقا آی گوردوم، ایندیکی آیلا و ایندیکی ییلاررا خدای یتیرسین) و بعد آیه ای از قرآن کریم خوانده و دستهای خود را به محاسن خود کشیده و بعد به صورت دیگران نگاه می کنند. افراد مسن به سمت ماه و خورشید، آب کثیف، زباله و خاکستر نمیریزند و این اعمال را ناپسند می شمارند. اشاره کردن با انگشت به سوی ماه را نیز امری قبیح شمرده و در صورتی که فردی به ماه اشاره کند به او می گفتند که باید انگشتی را که با آن به ماه اشاره کرده، گاز بگیرد و به آن «بارماق دیشله مک» می گفتند. ترکمن ها حداقل یک هفته قبل از حلول ماه مبارک رمضان، مقدمات ورود به این ماه پر فیض را فراهم می کنند؛ زنان بیشتر از روزهای معمول به نظافت خانه و حیاط منزل می پردازند و مردان نیز خواربار و ملزومات مورد نیاز این ماه را خریداری می کنند.

۴، ۱، ۵. باش اولی

یکی دیگر از سنت های حسنه ی ترکمن ها پیش از آغاز این ماه مبارک، مراسم آشتی کنان است. به این ترتیب که ریش سفیدان هر محله - که به آن ها «باش اولی» می گویند - بنا به ابتکار خود، آن ها را که در آن محله با هم کدورتی دارند، بدون اطلاع از همدیگر برای صرف چای به خانه اش دعوت می کند و آنها را آشتی می دهد. (محمودی نژاد، ۱۳۹۱ ش).

۵.۲. مرحله گذار که شامل آیین های مخصوص در ماه مبارک رمضان

۱. ۵.۲. عیادت از بیماران

یکی دیگر از رسوم نیک و پسندیده در این ماه، عیادت از بیماران است. اگر کسی از همسایه ها و یا خویشاوندان خدای ناکرده مریض باشند، اهالی به عیادتش می روند و برای سلامتی او دعا می کنند. (آخوند عبدالحی، میرزا علی، ۱۳۹۱: ۵۴)

۲. ۵.۲. تهیه و تدارک جهیزیه برای نوعروسان

یکی دیگر از جالبترین آداب و سنن ترکمن های منطقه گلستان این است که خانواده هایی که دختر نامزد و یا عقد کرده دارند و بعد از اتمام ماه مبارک رمضان به خانه شوهر فرستاده بشوند باید جهیزیه دخترشان که قرار است عروس خانواده داماد شوند را تهیه کنند و به همین خاطر باید عروس، قالی ترکمنی یا فرش ترکمنی به صورت دستباف برای خانه خود ببافد و همچنین خانواده عروس باید برای دخترش علاوه بر وسایل مایحتاج خانه، ۳۰ عدد شلوار ترکمنی که با نقش های ترکمنی دوخته و تزیین می شود و همچنین ۴۰ لباس با گلدوزی های ترکمنی برای دخترش بدوزد. (همان)

۳. ۵.۲. اعزام روحانیون به مساجد و آموزش قرآن کریم و اصول عقاید

برای باز گو کردن اصول عقاید و آموزش قرآن در ماه مبارک رمضان روحانیون به مساجد مناطق مختلف اعزام می شوند. هر روحانی به مدت یک ماه در مسجدی می ماند. در روز اول مردم به دیدن او می روند و به او خوش آمد می گویند. برای افطار و سحری، هر روز یکی از اهالی او را به خانه اش دعوت کرده و از او پذیرایی به عمل می آورد. هزینه زندگی و رفت و آمد این روحانی در ماه مبارک رمضان از موقوفات مساجد و یا به وسیله چند تن از نیکو کاران تأمین می شود. در طول روز، در مساجد جلسات آموزش قرائت و تجوید قرآن دایر است و این جلسات رونق خاصی دارد. (همان)

۴. ۵.۲. تشخیص زمان افطار

برای اطلاع از فرا رسیدن افطار از روشها گوناگون استفاده می شود، از جمله ساعت و تقویم و اعلام وقت توسط رادیو و تلویزیون. در دوران گذشته تشخیص زمان افطار با امام مسجد بود. به این ترتیب که امام مسجد به همراه جمعیتی که جلوی مسجد جمع شده اند، نگاه کردن به سرخی بعد از غروب آفتاب، زمان افطار را تشخیص می دادند. چون در مسجد بلندگو نبود بعد از تشخیص زمان افطار توسط امام مسجد، جار زدن به عهده بچه هایی بود که جلوی مسجد انتظار زمان افطار را می کشیدند، بچه ها در حین دویدن به سوی خانه هایشان ((آغیز آچیلدی)) (افطار شد) را جار می زدند و بچه های دیگر که جلوی درب خانه هایشان و یا در خیابانها ایستاده اند با آنها همراهی کرده و در فاصله زمانی کوتاهی به تمامی سکنه خیابانها و کوچه و پس کوچه های اطراف مسجد از زمان افطار مطلع می شدند. (همان، ۵۶)

۵.۲.۵. افطار کردن و افطاری دادن

روزه داران معمولاً روزه خود را با خواندن دعاهای مخصوص افطار و با خرما یا کشمش آغاز می کنند. در سفره افطار خرما یا کشمش، پای شیرین، نان و پنیر و کره، مربا یا عسل گذاشته می شود. غذای افطار را نیز معمولاً شیر برنج یا چورک باتیر (نوعی خوراک گوشت)، یا تورک (نوعی سمبوسه) یا کتلت، یا اون آش (آش رشته) تشکیل می دهند. هر روز یکی از خانواده های محل، خرما، اون آش (آش رشته)، چوربا (نوعی سوپ) و یا بؤرک به مسجد می فرستند، تا نمازگزاران با آن افطار کنند. در بندر ترکمن مرسوم بود که بعضی از خانواده ها در دیگی بزرگ نوعی آش به نام ((قارما)) در کنار مساجد می پختند و برای عموم مردم پخش سپس آخوند ها و افرادی که از مسجد آمده اند برای از دست رفتگان و برآورده شدن آرزو های کسانی که این افطار را تدارک دیده اند با خواندن سوره ای از قرآن از درگاه الله تعالی دعا می خوانند و حمد و سپاس خداوند متعال را می گویند، از آنجایی که افطاری دادن در بین اهل سنت گلستان یک افتخار بزرگ به شمار می آید هر فردی که بی بضاعت نیز باشد با تدارک افطاری های کم هزینه از جمله پختن نان، فطیر، چوزمه، قتلمه و ... و تقسیم آن بین همسایگان و اقوام و فرستادن قسمتی از آن نیز به مسجد به نوعی خود را در بردن ثواب بیشتر روز های این ماه نزول قرآن سهیم می کند. (همان)

۵.۲.۶. روشهای بیدار شدن در سحر

در گذشته تشخیص وقت سحر از روی حرکت ماه و ستارگان صورت می گرفت، از روی تجربه تشخیص می دادند که وقتی ماه به محل یعنی در آسمان برسد، سحر نزدیک است و در صورت ابری بودن هوا با بانگ خروس بیدار می شدند. برخی از مردم برای ثواب شب زنده داری می کردند و سحرهای ماه رمضان با جار کشیدن و با کوبیدن چوب بر حلب، مردم را بیدار می کردند. روش دیگر در روستاهای فاقد روشنایی، روشن کردن فانوس و کوبیدن درب همسایگان بود (همان، ۵۷)

۵.۲.۷. برپایی نماز تراویح

در شب های ماه مبارک رمضان، جمعیت عظیمی که اکثر آنها را جوانان و نوجوانان و حتی کودکان تشکیل می دهند برای برپایی نماز عشا و نماز «تراویح» که پس از آن به جماعت می خوانند، به مساجد می آیند. در بیش تر مساجد، به خاطر کثرت نمازگزاران و کافی نبودن فضای صحن برخی از مساجد، نمازگزاران در حیاط و حتی بیرون از حیاط مساجد، نماز را برجای می آورند. «تراویح» نمازی ۲۰ رکعتی است که در قالب ۱۰ نماز دو رکعتی، پس از اقامه نماز عشاء به جماعت خوانده می شود به این شکل که امام جماعت پس از خواندن حمد در هر رکعت، یک سوره از سوره های کوتاه قرآن مجید را در این نماز قرائت می کند. نماز تراویح در تمامی مساجد منطقه ی ترکمن نشین برپاست اما در برخی از مساجد نیز «نماز ختم» برپا می شود. به این ترتیب که در طول یک هفته، هر شب نمازگزاران در قالب همان نماز تراویح، به نماز می ایستند و امام جماعت در هر رکعت از نمازهای دو رکعتی، به جای قرائت سوره های کوتاه پس از حمد، از نخستین سوره ی ابتدای قرآن آغاز می نماید و در هر رکعت بخشی از قرآن را از حفظ می خواند و در رکعت های بعدی ادامه ی آن را می خواند و به این ترتیب در طول یک هفته، قرآن را به جماعت و در قالب نماز تراویح، ختم می کنند. هر چند این نمازهای ۲۰ رکعتی (که در قالب نمازهای دو رکعتی

برپا می شود) هر شب دو تا سه ساعت به طول می انجامد، اما ترکمن ها شرکت در آنها را از مستحبات مؤکد می دانند و گاه قبولی طاعات خود در این ماه را منوط به شرکت در آن نمازها می دانند. (قوجق، یوسف، ۱۳۸۸: ۱۲۰)

۸. ۲. ۵. آغیز آچار (افطار)

روزهای ماه مبارک، شادی و نشاط را مهمان چهره ها می کند. هر روز قبل از اذان افطار، کودکان هر محله در محل ورودی به مسجد محل خود تجمع می کنند و منتظر اعلام فرارسیدن وقت افطار می شوند و به محض اینکه مؤذن مسجد آن را اعلام می کند، به سوی منازل خود رفته و با صدای بلند فرارسیدن زمان افطار را به اطلاع دیگران می رسانند. در بین ترکمن ها رسم بر این است که هر روز هر کدام از خانه های یک محله، غذایی درست می کنند و آن را به مسجد محله ی خود می فرستند تا نمازگزاران با آن افطار کنند. (همان)

۹. ۲. ۵. مجالس ختم قرآن

جلسات ختم قرآن در برخی از مساجد و بعد از نماز عشاء برگزار می شود. قاری قرآن موظف است که در طول ۵ الی ۷ روز کل قرآن ختم کند. جلسات ختم قرآن به صورت جماعت برگزار می شود. برخی از خانواده های ترکمن، برای شادی روح اموات ختم قرآن می گیرند که ((قرآن آغدار ماق)) و یا ((قرآن چیقماق)) نام دارد. (همان)

۱۰. ۲. ۵. مراسم قدر گیجه سی (شب قدر)

هرچند شب قدر دقیقاً مشخص نشده است ولی در بین ترکمن ها از قدیم الایام و با استناد به شواهدی که فقهای ترکمن بیان می کنند، این مراسم در شب بیست و هفتم ماه مبارک رمضان برگزار می شود. ترکمن ها معتقدند که در این شب، دو پیامبر الهی یعنی حضرت خضر و حضرت الیاس ظاهر می شوند و هرکس با آنها برخورد کند، خوشبخت می شود. در این شب، هر خانواده سفره ی مخصوصی پهن کرده و بر آن آجیل، میوه، شیرینی و نوعی شیرینی خانگی به نام «بیشمه» و آرد گندم به نام «قاوورداق» و «تالخان» و سمبوسه ی گوشتی به نام «بؤرک» می گذارند. در روستاهای ترکمن نشین، جوانان در گروه های مختلف، هر کدام مبلغی پول هزینه می کنند و با آن آجیل و میوه و شیرینی می خردند و در خانه ای گرد هم می آیند و ضمن خوردن و آشامیدن، به دعا و نیایش می پردازند و نماز شب قدر را برپا می دارند. در این شب، بین این گروه ها حتی تعریف افسانه و حکایت های قدیمی و پرسیدن چیستان ها از همدیگر نیز مرسوم است. همچنین رسم بر این است که هیچ کدام از افراد گروه نباید تا اذان صبح بخوابند و اگر کسی بخوابد، دیگر اعضای گروه، برای مطایبه با وی، او را با نخ و سوزن به نم یا زیرانداز می دوزند و یا با انگشت، سیاهی دیگ را بر روی صورت وی می کشند (شاید به این معنی که خوابش رفته و فیض الهی شب قدر را از دست داده و به اصطلاح «روسپاه» شده). این مراسم شب نشینی تا اذان صبح ادامه می یابد و اعضای گروه، پس از خوردن سحری، برای روز بعد نیت روزه می کنند. در این شب همچنین برخی از دختران جوان دسته جمعی در فضای باز، گرد هم می نشینند و تصنیفی بنام «لاله» را بصورت گروهی و با صدی بلند در دل شب می خوانند. نواختن «قوپوز» (زنبورک)

توسط دختران نیز از دیگر مرسومات این شب است. یکی دیگر از رسومات این شب، آن است که از طرف خانواده‌ی داماد برای نوعروس یا دختری که تازه نامزد شده، هدیه‌ای برده می‌شود. (اعظمی راد، گنبد دردی، ۱۳۸۳)

۱۱، ۲، ۵. مراسم «یارمضان» و شکل برپایی آن در بین ترکمن‌های ایران

این مراسم در بین ترکمن‌های ایران در شب چهاردم ماه مبارک رمضان به این صورت انجام می‌گیرد که پس از اقامه‌ی نماز عشا و تراویح، دسته‌هایی در بیرون مسجد هر محله تشکیل می‌شود و این دسته‌ها از بین خود یک سرخوان و یک صندوق‌دار که به آن اصطلاحاً «اشک» (الاغ) می‌گویند، انتخاب می‌کنند. سرخوان را معمولاً اعضای دسته انتخاب می‌کنند و معمولاً فردی انتخاب می‌شود که چهره‌ی موجهی نسبت به بقیه داشته باشد و صدای رسا و زیبایی نیز داشته باشد. در برخی از مناطق، طلاب حوزه‌های علمیه برای این انتخاب ارجحیت داده می‌شوند. «یارمضان» در حقیقت واگویی‌های عامیانه‌ای است که به مناسبت ماه مبارک رمضان از سوی گروه‌های مذکور به زبان ترکمنی خوانده می‌شوند. به این ترتیب که جوانان، نوجوانان و کودکان ترکمن دسته‌هایی را تشکیل می‌دهند و به در خانه‌های ترکمن رفته و مقابل آن تجمع می‌کنند. در بین ترکمن‌های ایران، سرخوان شروع به خواندن ابیاتی که غالباً در باره‌ی فضیلت ماه مبارک رمضان و دعا و نیایش در باره‌ی اهل آن خانه است، می‌کند. پس از پایان قرائت هر بند از آن اشعار توسط سرخوان، دیگر اعضای گروه، یک صدا «آلو» (که به نظر می‌رسد مخفف عبارت «الله هو» باشد) می‌گویند. پس از پایان یافتن مراسم، صاحب خانه انعامی به نماینده‌ی آن دسته می‌دهد. شکل انعام متفاوت است و بستگی به وضعیت مالی آن خانه دارد اما غالباً پول نقد، آرد، شیرینی، شکر و امثالهم است. به نظر نگارنده، دادن انعام از سوی هر خانه - که در ابیات سرخوان از آن به نام «یارمضان زکاتی» (زکات یارمضان) یاد می‌شود - شاید با واجب بودن پرداخت زکات فطر (فطریه) برای هر خانواده بی‌ربط نباشد. به عبارت دیگر، خانواده‌ها با دادن انعام به دسته‌ها، به نوعی فطریه را نیز پرداخت می‌کنند تا اگر به هر شکلی نتواند در پایان ماه مبارک آن را پرداخت نمایند، به لحاظ شرعی مشکلی نداشته باشند. در پایان این مراسم که معمولاً تا پاسی از شب به طول می‌کشد، افراد گروه نذورات جمع آوری شده را بین خود و یا مستمندان تقسیم می‌کنند. در زیر برخی از این ابیات را که در بین ترکمن‌های ایران رواج دارد، ذکر می‌کنیم:

کریپینگ کریپینگ قاتان کیشی لر

السلام علیکم یاتان کیشی لر

محمد امتینا یا یارمضان!

نماز اوکاپ روزه توتان کیشی لر

ترجمه

ای آن‌ها که مژه‌هایتان بر روی هم افتاده

(السلام علیکم آن‌ها که خواب هستید

بر امت محمد یا یارمضان!)

ای آن‌ها که نماز بر پا می‌دارید و امساک می‌کنید

آز برنلر، آل هوا دا قائبار

کوپ برنلر، کوپلیگین دن بابی یار

ترجمه (آن ها که بخشش زیادی می کنند به برکت آن بخشش، دارایی هاشان فزونی می یابد آن ها که کمتر بخشش می کنند بین زمین و آسمان معلق می مانند

و آن ها که هیچ نمی دهند، در همان پل صراط خواهند لغزید. بر امت محمد یا یارمضان! (صفایی، ۱۳۸۶)

۵.۳- مرحله پیوستن و یا پساگذار شامل رسوم و سنت های الوداع و الفراق یا شهر رمضان (روزه ی پایانی ماه مبارک رمضان)

در شب های آخر ماه مبارک در مساجد ترکمن ها آوای حزن انگیز «الوداع و الفراق یا شهر رمضان» طنین می اندازد و روزه داران ترکمن، محزون از ایام رو به پایان ماه میهنی خدا، دست به دعا و نیایش برای قبولی طاعات و عبادات برمی دارند. علمای ترکمن بر این عقیده اند که بر اساس حدیثی از رسول اکرم (ص)، هر کس با آغاز ماه مبارک رمضان خوشحال و با اتمام آن محزون و غمگین شود، بهشت بر او واجب می شود و بر اساس این باور است که در شبهای پایانی ماه مبارک رمضان، ندای غم انگیز وداع با این ماه عزیز سر داده می شود.

۱، ۳، ۵. باش پیطره (پرداخت فطریه)

پرداخت فطریه از دیگر مراسم مذهبی است که معمولاً در چند روز آخر ماه رمضان و تا قبل از نماز عید انجام می شود. بنا به اعتقاد علمای ترکمن، پرداخت فطریه با آغاز ماه مبارک رمضان جایز است و وقت واجب برای پرداخت آن، تا قبل از ادای نماز عید فطر است. پرداخت فطریه اهمیت خاصی در بین ترکمن ها دارد. علمای ترکمن برای هر عضوی از خانواده، مبلغی را تعیین می کنند و هر خانواده محاسبه نموده و آن مبلغ را به مسکینان و افراد نیازمند می رسانند. در فقه اهل سنت، پرداخت فطریه واجب است و به گفته ی علما، معمولاً مقدار معینی از قوت غالب مردم هر منطقه مبنای پرداخت آن است. بر همین اساس، در بین ترکمن ها مبنای پرداخت فطریه غالباً گندم است که مبلغ ریالی آن از سوی علما تعیین و اعلام می شود.

۲، ۳، ۵. رویت هلال ماه شوال و مقدمات برگزاری عید فطر

در روزهای پایانی ماه مبارک رمضان نیز درست همانند روزهای آغازین، مردم تلاش می کنند زودتر از دیگران هلال ماه شوال را رؤیت نمایند. ترکمن ها در چند روز آخر ماه مبارک رمضان، با انجام خانه تکانی و خرید لباس نو به استقبال عید فطر می روند. خرید لباس نو و تهیه انواع شیرینی های خانگی و انجام خرید برای سفره ی عید از جمله کارهایی است که هر خانواده ی ترکمن انجام می دهند. با اعلام رویت هلال ماه شوال، این موضوع در روستاها از طریق پیک های موتوری و ماشین به دیگر روستاها اطلاع داده می شود و در شهرها نیز از طریق بلندگوی مساجد به اطلاع عموم می رسد و اعضای خانواده ها و عموم مردم

در برخورد با یکدیگر، عید را به همدیگر تبریک گفته و آرزوی رسیدن به مهمانی خدا در سال آینده را برای یکدیگر می‌کنند. (حدادی، حسین، گوجلان، عصام‌الدین، ۱۳۸۹)

۳.۳.۵. اورازا بایرامی (عید فطر)

آخرین مراسم ماه مبارک رمضان در میان ترکمن‌ها مراسم عید فطر است که به عنوان یکی از اعیاد بزرگ جشن گرفته می‌شود. صبح اول وقت، مردها، جوانان و نوجوانان ترکمن با پوشیدن بهترین لباس، سواره و پیاده به سمت عیدگاه می‌روند تا ضمن گوش سپردن به مواعظ علما و بهره‌مندی از ارشادات دینی، نماز عید فطر را بر جای آورند. آنها فطریه را نیز به مستمندان می‌دهند. پس از پایان یافتن نماز، همگی به سمت ردیف‌های جلو هجوم می‌آورند تا ضمن دست دادن به امام جماعت و دیگر روحانی‌ها، عید را به آنها تبریک بگویند. در این مواقع، صفی طولانی ایجاد می‌شود و همگی صبر می‌کنند تا نوبت به آنها برسد. ترکمن‌ها عقیده دارند که دست دادن به روحانی‌ها در عیدگاه، باعث قبولی بیشتر طاعات می‌شود. پس از آن، همگی به خانه‌های خود باز می‌گردند و آماده می‌شوند تا دید و بازدید عید را انجام داده و به خانه‌های همسایگان و آشنایان بروند. آن روز هر خانه سفره‌ی رنگین پهن می‌کند و آن را تا آخر شب جمع نمی‌کند. در این روز بزرگترها به بچه‌ها عیدی می‌دهند. (امین‌الله، ۱۳۶۶)

۶. یافته‌های تحقیق

هر ساله آیینهای مذهبی باشکوهی در بین تمام اقوام ایرانی برگزار می‌شود که این آیینها نشان می‌دهد که نزد اقوام ایرانی اهمیت والایی دارد. البته تنوع و تفاوت‌های فرهنگی گوناگونی هم در بین این آیینها وجود دارد، ولی باید توجه کرد که کارکرد مشترک هم دارند که براساس آن اقوام مختلف ایرانی، گروه‌های مختلف قومی حتی در جغرافیای متفاوت آیینهای مشابهی را برگزار می‌کنند. در عین حال باورها و اعتقادات مردم یک منبع با ارزش برای شناخت زندگی اجتماعی و فرهنگی است. مردم ایران زمین، از دیر باز مانند هر تمدن دیرینه‌ای، برای بسیاری از مناسبت‌های ملی و مذهبی خود، آیین‌های ویژه‌ای برگزار می‌کردند، پس از ورود اسلام به ایران نیز بسیاری از مناسبت‌های اسلامی، رنگ و بوی ایرانی به خود گرفت و حتی ایرانیان آیین‌ها و مراسم‌های جدیدی را برای اسلام خلق کردند که پیشتر وجود نداشت. رمضان نیز یکی از مناسبت‌های اسلامی است که پس از ورود به ایران رنگ و بویی ایرانی به خود گرفت و مردم این سرزمین کهن، آیینهای رمضان را به شیوه خود برگزار می‌کنند. مردم هر منطقه از ایران زمین، جدای از انجام فرایض مذهبی و مناسبت‌های ویژه این ماه، آداب و رسوم خاص منطقه خود را نیز انجام می‌دهند که برگزاری این مراسم و آداب و سنن ویژه در استان‌ها و مناطق مختلف کشور به نوعی وابسته به تاریخ، سنت و فرهنگ آن منطقه است. آداب و رسوم ماه رمضان یکی از بارزترین نمونه‌های فرهنگ عامه به شمار می‌رود و بسیاری از این آداب و رسوم ریشه در دین و مذهب دارد و جالب اینکه برخی از این آداب حتی به دوران قبل از اسلام باز می‌گردد که این امر حاکی از پیوند عمیق فرهنگ اسلامی و ایرانی دارد. آداب و مراسم ماه مبارک رمضان یکی از مباحث مهم فرهنگ مردم است که به واسطه قدمت خود از قداست ویژه‌ای برخوردار است. از آنجا که این رسوم زمینه ساز همبستگی و اتحادروانی در جامعه و تجلی روح جمعی در میان آحاد ملل مسلمان هستند از اهمیت اجتماعی فراوانی نیز برخوردارند. درک

ارزش های این ماه وقتی عمیق تر می شود که با شناخت و غور و بررسی مراسم و آیین های اقوام مختلف همراه باشد. در هرجای این سرزمین مردم به گونه ای به پیشواز این ماه می روند و باورها و اعتقادات خاصی در این باره دارند

۷. نتیجه گیری

آیینها تجسم اندیشه و باورهای یک قوم هستند که در قالب اعمال و رفتارهای مشخصی ظهور می یابند. اجرای آیینها وسیله ای برای انتقال دانش و سنتها و عامل ایجاد ارتباط با سایر انسانها است. یکی از فصول مهم معنوی و دینی در زندگی اقوام ایران، ماه مبارک رمضان است که فرهنگی بسیار غنی از آموزه های معنوی و اخلاقی را در برابر دیدگان ما ظاهر می سازد. در این ماه مبارک، توامانی و جدایی ناپذیری اخلاق و فرهنگ، شکلی بسیار آشکار می یابد و در تمام سطوح و لایه های جامعه، فرهنگ رمضان، از طریق سنت ها و آیین های معنوی، اخلاق فردی و شهروندی را مستحکم تر می سازد. رمضان، فرهنگ دوستی، آشتی، برادری، همسایگی، اکرام اطعام و... را تقویت کرده، از گسست ها و فاصله های اجتماعی می کاهد و راه را برای همزیستی و زندگی صلح آمیز فراهم می سازد. ایران نیز به عنوان بخش مهمی از تمدن بشری سرشار از آیینها است و این آیینها کارکردهای بسیاری دارند. یک سری آیینها با مذهب و دین گره خورده اند و در جهان هم این گونه است. در هرجای این سرزمین مردم به گونه ای به پیشواز این ماه می روند و باورها و اعتقادات خاصی در این باره دارند. در بین مردم ترکمن نیز برگزاری این ماه نیز با آیین ها و مراسم های خاصی صورت می گیرد که نشان از فرهنگ و سنت های قوی و پایدار آنان می باشد. همان گونه که در مقاله نیز بیان شد آیین های این ماه را می توان در سه مرحله ۱- آیین گسست یا پیشواز که شامل: الله یولی، نظافت خانه، مساجد و تکایا، آی گوروک، باش اولی می باشد. ۲- آیین گذار یا آیین های ماه مبارک رمضان که شامل: عیادت از بیماران، تهیه و تدارک جهیزیه برای نو عروسان، اعزام روحانیون به مساجد و آموزش قران کریم و اصول عقاید، تشخیص زمان افطار، افطار کردن و افطاری دادن، روشهای بیدار شدن در سحر، بر پایی نماز تراویح و ختم قرآن، آغیز آچار، مجالس ختم قران، مراسم قدر گیجه سی، مراسم یا رمضان. ۳- مرحله پیوستن یا پسا گذار یار سوم و سنت های الوداع و الفراق یا شهر رمضان که شامل: باش پیطره، رویت هلال ماه شوال، اورازا بایرامی می باشد. بدین ترتیب می توان رمضان را ماه تقویت بعد اخلاقی فرهنگ و تاکید بر میراثی دانست که در آن اخلاق و فرهنگ، اساس مدنیت و زندگی اجتماعی را شکل می دهند. در این ماه، اینار و گذشت، به مثابه یکی از وجوه کلیدی فرهنگ رمضان، تقویت اخلاق و دوری از خودخواهی و خودپرستی را در بین قوم ترکمنها نشان می دهند.

منابع

- رنجبر، محمود و ستوده، هدایت‌الله (۱۳۸۰)، *مردم‌شناسی با تکیه بر فرهنگ مردم ایران*، تهران، دانش‌آفرین.
- فکوهی، ناصر، (۱۳۸۰) *تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی*، نشر نی.
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۱)، *تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناختی*، نشر نی، تهران و پانوف، میشل، (۱۳۶۸)، *فرهنگ و مردم‌شناسی*، نشر ویس، تهران.
- معین، محمد (۱۳۶۳)، *فرهنگ فارسی*، امیرکبیر، تهران، ذیل واژه آیین
- قزلجه، متین، ۱۳۸۸، *مقاله آداب و رسوم ترکمن‌ها در ماه مبارک رمضان*، فصلنامه یاپراق
- قوجق، یوسف، ۱۳۸۸، *مقاله آداب و رسوم ماه مبارک رمضان در گذشته*، فصلنامه یاپراق
- اعضمی راد، گنبد دردی، ۱۳۸۳، *مقاله نگاهی به فرهنگ مادی و معنوی ترکمن‌ها*
- حدادی، حسین، گوگلان، عصام‌الدین، ۱۳۸۹، *مقاله آداب و رسوم ترکمن‌ها*
- آخوند عبدالحی، میرزا علی، ۱۳۹۱، *مقاله آداب و رسوم ماه رمضان در بین ترکمن‌ها*، مجله ضیافت آسمانی، ویژه ماه مبارک، تابستان، صص، ۵۴-۵۸
- محمودی‌نژاد، بررسی نوع مسکن ترکمن‌ها، ۱۳۹۱
- مقدسی بشاری، محمد بن احمد، *احسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم*، قاهره، مکتبه مدبولی، چاپ سوم، ۱۴۱۱ق/ ۱۹۹۱م.
- فیروزآبادی، مجدالدین، *قاموس المحيط*، تحقیق: محمد نعیم عرقسوسی، بیروت، مؤسسه الرساله، چاپ هشتم، ۱۴۲۶ق/ ۲۰۰۵م.
- صفایی، یوسف، «*مقالات فرهنگی، مطالبی کلی درباره ترکمن‌ها*»، به نقل از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد زبان‌شناسی همگانی، انتشارات هفته‌نامه صحرا، ۱۳۸۶ش.
- گلی، امین‌الله، *تاریخ سیاسی و اجتماعی ترکمن‌ها*، چاپخانه مهارت، ۱۳۶۶ش.